

A hadiállapot Locke filozófiájában

Házidolgozat a Klasszikus politikafilozófiák című kurzusra
1998. őszi félév

A dolgozat készítője: **Kutrovátz Gábor**

Ahhoz, hogy érdemben vizsgálhassuk a *hadiállapot* jellemzőit John Locke műveiben, elsősorban az *Értekezés a polgári kormányzatról* című írás alapján, meg kell különböztetnünk két értelmet, amelyben a szerző e fogalmat használja. A *hadiállapot* egyfelől két ember ideiglenes viszonyát jelenti. Locke szerint: „... ha valaki szóval vagy tettel kinyilvánítja azt a – nem felindulásból fakadó és elhamarkodott, hanem higgadt és megfontolt – elhatározását, hogy életére tör egy másik embernek, akkor ezáltal *hadiállapotba helyezi magát* azzal, aki ellen kinyilvánította ezt a szándékát...”¹ Rögtön meg kell jegyezni, hogy az „életére tör” kifejezést nem kell szó szerint venni, ugyanis a *hadiállapot* kezdeményezőjének nem feltétlenül elsődleges intenciója az, hogy az általa megtámadottnak életét kioltsa: „... aki megpróbál korlátlan hatalmába keríteni egy másik embert, azáltal *hadiállapotba helyezi magát* vele szemben, mert ezt úgy kell érteni, mint hadüzenetet annak élete ellen.”² A *hadiállapot* ezen fajtájának előidézője tehát az az ember, aki korlátozni kívánja másvalaki vele született jogát a szabadsághoz, és ezáltal rabszolgájává kívánja tenni azt. Ezt tehát úgy kell értelmezni, mint az élet elleni merényletet, és ezért *bármilyen* módon meg lehet tolni, akár a *hadiállapot* kiobbantójának élete árán is.

A *hadiállapot* másik értelme szerint egy valamilyen mértékig globális, nagy számú embert érintő állapotot kell elképzelnünk: „... ha nem lehet a törvényhez fordulni, mint a természeti állapotban, mivel nincsenek pozitív törvények, ... akkor a *hadiállapot, ha egyszer elkezdődött, tovább folytatódik*, és az ártatlan félnek joga van, ha képes rá, elpusztítani a másikat...”³ Az ellenségeskedés tehát további ellenségeskedést szül, és mivel semmi pozitív intézmény nincsen, amit véget vethetne a hadviselésnek, egy tulajdonképpen „háború folyik az áldozatok ellen”⁴, ami végül majd arra vezeti az embereket, hogy létrehozzák az államot a globális *hadiállapot* megszüntetésére. Ebben az értelemben állítja szembe a szerző a *hadiállapotot* a *természeti állapottal*, amelyek „annyira távol állnak egymástól, mint amennyire messze van a békesség, a jóindulat, a kölcsönös segítségnyújtás és közös védekezés állapota az ellenségeskedés, a rosszindulat, az erőszak és a kölcsönös pusztítás állapotától.”⁵

Ebben a dolgozatban azt szeretném röviden megvizsgálni, hogy mi hozza létre a *hadiállapot* két különböző formáját, mennyire szükséges ezek kialakulása, és mennyiben tudjuk igazolni Locke azon kísérletét, hogy ezen fogalmak segítségével magyarázza meg a társadalom szükségességét és legitimitását.

Képzeljük most el a *természeti állapotot*, ahol (a fenti idézet értelmében is) az emberek békében élnek egymással, jóindulattal viselkednek egymás iránt, és segítséget nyújtanak egymásnak a munkában és a védekezésben. Az emberek tehát altruistáknak tekinthetők, és ennek oka a beléjük ültetett *természeti törvényben* keresendő. Ez a törvény azonban nem a mai értelemben vett természet-törvény, hiszen nem teljesül kényszerítő erejű szükségszerűséggel, hanem csupán normatív jellegű, mint az emberi viselkedésre vonatkozó valamennyi lehetséges törvény. Ezért aztán a *természeti törvényt* meg lehet sérteni, és ezzel megkezdődhet a *hadiállapot*. Mivel a locke-i ember természettől fogva nem gonosz (ellentétben például Hobbes emberével), valamint racionális, tehát felel a tetteiért, joggal feltételezhetjük, hogy azért sérti meg a *természeti törvényt*, mert *érdeke fűződik* a törvénysértéshez. De vajon mivel igazolhatjuk ezt a feltételezést?

Locke *természeti állapot* kapcsolatos fejtegetésében nem merül fel az az (egyébként Hobbes-nál és Hume-nál nagy szerepet játszó) elképzelés, hogy a *természeti állapotban* a javak szűkösek lennének. (Locke *természeti embere* azonban csöppet sem hasonlít Rousseau vademberéhez, aki szintén nem szenved hiányt: Locke esetén a javak tulajdonképpen a munkával kisajátított tulajdonnal egyeznek meg, és ily módon a természet amúgy szűkössé jává őrjási mértékben

¹ *Értekezés*, 50. o.

² Id. mű, 50-51. o.

³ Id. mű, 52-53. o.

⁴ Id. mű, 53. o.

⁵ Id. mű, 51-52. o.

megsokszorozhatók. Hiány jóval később, a fejlett gazdasági állapotba jutott államban fog fellépni.) Az ínség tehát nem fordítja egymás ellen az embereket. Más okot kell hát keresnünk, és ez ok nem lehet más, mint az emberek egoizmusa. Hiszen akármennyire szelíd is a locke-i emberkép a hobbes-i hoz képest, az emberek alapvetően mégis önzőek, és ennél fogva még a természeti törvényeket is képesek lehetnek megszegni. Locke elméletében ugyanis semmi sem rendelkezik akkora pozitív értékkel (talán az egy szabadságon kívül), mint a *tulajdon*.

Ebből kiindulva tételezzük fel, hogy a természeti állapotban végül azért „üzen hadat” az egyik ember a másiknak, mert rá akarja tenni a kezét a létező vagy lehetséges tulajdonára: az első esetben úgy, hogy egyszerűen leveszi tőle, a másodikban pedig azzal, hogy rabszolgájává teszi őt, elorozva tőle munkájának gyümölcsét. Vajon racionális döntés-e bárki részéről egy ilyen elhatározás megvalósítása?

A természeti emberek az *egyenlőség* állapotában élnek: „... minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon természeti előnyök élvezetére és ugyanazon képességek használatára születtek”.⁶ Tegyük fel ezért, hogy a javak eloszlása is egyenletes, vagyis mindenki ugyanannyi haszonra képes munkájával szert tenni, ennek jele u . (Nevezhetjük ezt vagyonnak is, ha feltételezzük, hogy ez az a tulajdon-mennyiség, ami összefogás híján egy ember számára felhalmozható.) Ha mármost valaki megtámad egy másikat, hogy szert tegyen az ő tulajdonára, az akció után vagyona $p \cdot 2u - \delta$ lesz, míg a megtámadott vagyonának mennyisége a $(1 - p) \cdot 2u - \varepsilon$ értéket veszi fel: p a támadás sikerességét jelzi (a támadó szempontjából), és értéke 0 és 1 között változhat (ha 1, akkor a másikat minden vagyonától megfosztotta, míg ha 0, akkor ő szabadult meg minden vagyonától), míg δ és ε azon veszteségek mértékei, amit pusztán a hadiállapot fenntartása jelent a felek számára: ezek a rendszer szempontjából nem megmaradó, tisztán elvesző mennyiségek. Ha a két formulát összeadjuk, látjuk, hogy a hadiállapot globális szinten nem lehet nyereséges vállalkozás, és ha a δ , ε , stb. veszteségek értéke nem nulla, akkor ez csökkenti a résztvevő felek összvagyonát. Ám ha a természeti ember valóban egoista, akkor ez utóbbi megfontolás korántsem akadályozhatja meg abban, hogy kirobbantsa a hadiállapotot. Kövessük tehát a részleteket tovább.

Első megközelítésben gondoljuk azt, hogy a felek képességeinek egyenlősége azt is jelenti, hogy egyenlő eséllyel kerülnek ki győztesen a harcból, mi több, p minden 0 és 1 közti valós értéket egyenlő valószínűséggel vehet fel. Ekkor a támadó számára a harc várható hasznossága a következőképpen alakul:

$$EU = \int_0^1 (p \cdot 2u - \delta) dp,$$

ez pedig, mivel u független p -től, így írható tovább:

$$= 2u \int_0^1 p dp - \int_0^1 \delta dp,$$

míg végül a következőt kapjuk: $EU = u - \Delta$, ahol Δ a várható veszteség⁷. Ez tehát azt jelenti, hogy amennyiben ismét feltesszük, hogy a háborúskodásba fektetett javak mennyisége nem nulla (már csupán azáltal is, hogy amíg a felek harcolnak, addig elesnek a munkától és az általa megtermelt lehetséges haszontól), a hadiállapot várható hasznossága alulmúlja azt a biztos hasznot, amit a békés természeti állapot nyújt.

Ha tehát racionális emberünk hasonlóan kalkulál, mint most mi, akkor nyilván nem fog belevágni a háborúskodásba. Egyéb érvek is szólnak a béke mellett: ilyen például maga a természeti törvény, amire az ész szava kell hogy megtanítsa az embereket. Másfelől az imént nem vettük figyelembe, hogy a hadiállapot olyan súlyos veszteséget is okozhat, amit a fenti modellben nem tudunk kifejezni: a harc során a kezdeményező ugyanis meghalhat, és e mellett a veszteség mellett minden nyereség eltörpül. Végül pedig a kezdeményezőnek számítnia kell rá, hogy bosszút állnak

⁶ Id. mű, 41. o.

⁷ $\delta = \Delta$, ha a veszteség független a kimeneteltől, ám ebben a kérdésben most nem szükséges döntenünk. A továbbiakban is megkülönböztetem az egyedi harc feltételezett veszteségét a várható veszteségtől, de ez nem jelenti azt, hogy ezeknek a valóságban különbözniük is kell.

rajta, vagy csupán amiatt, hogy a törvényt érvényesítsék, vagy a megnövekedett vagyonának megszerzése céljából (ahogy hamarosan látni fogjuk, ez már nem feltétlenül mond ellent a raciónak).

Hogyan menthetjük meg a támadó racionalitásának igényét? Először is be kell látnunk, hogy ez az igény ellentmond annak a feltételezésnek, hogy „... az ész – amely maga ez a [természeti] törvény – mindenkit, aki csak hozzá fordul, megtanít arra, hogy mivel az emberek valamennyien egyenlők és függetlenek, senki sem károsíthat meg egy másik embert életében, egészségében, szabadságában vagy javaiban”⁸. Locke azonban (Hume-hoz hasonlóan) talán elismerné, hogy bár az emberek racionálisak, de belátásukban nem tökéletesek, és mivel egyben egoisták is, ezért „... az önszeretet részrehajlóvá teszi az embereket önmaguk és barátaik iránt”⁹, így tehát hajlamosak a törvény megszegésére. (Más kérdés, hogy ennek elismerése nem vonja-e kétségbe a békés természeti állapot igényének fenntartását.)

Másfelől természetesen az a veszély, hogy az illető támadó az életét is kockára teszi, nem vonható be a racionális kalkuláció keretei közé, hiszen ennek valószínűségéről nem tudunk számot adni, tehát bárki olyant, aki hajlandó a kockázatvállalásra, ez a veszély nem akadályozhatja meg cselekvésében. Ugyanígy nem gátolhatja az a veszély sem, hogy a sértett vagy annak rokonai esetleg bosszút állnak rajta: feltételezheti, hogy megnövekedett vagyonával hatalmát is gyarapította (pl. testőröket fogadhat a vagyona segítségével), illetve gondolhatja, hogy ha egyszer sikerül győztesen kikerülnie egy összecsapásból, akkor talán (a tapasztalat segítségét is felhasználva) máskor is sikerülni fog.

Azt a lépést kell tehát leginkább igazolni, hogy a támadó feltételezi, a harc számára kedvező kimenetelű lesz, holott a fenti számításunk ennek ellenkezőjét tette valószínűvé. Természetesen amikor a képességeket egyenlőknek tettük fel, nem számoltunk azzal, hogy a harc kimenetelét egyéb tényezők is befolyásolják: gondolok itt elsősorban arra, hogy a kezdeményező fél mindig magának tudhatja a meglepetés okozásában rejlő fölényt. Ez számára jelentős mozgásteret biztosít, hiszen mindig kiválaszthatja azt a támadási szituációt, amelyben a gyanútlan áldozat teljesen védekezésképtelen. (Ahhoz azonban, hogy ezt az előnyt ne veszítse el, a harcot abban a pillanatban le kell zárnia, vagyis meg kell gyilkolnia áldozatát, ráadásul ezzel kiküszöbölheti a közvetlen bosszú lehetőségét is.)

Tegyük fel, hogy a támadó pórul jár és veszít a harcban. Ekkor megtorlásra nincs szükség (hacsak az elrettentés céljából nem), és a természeti állapot továbbra is stabil marad, sőt talán egy fokkal még stabilabb is lesz, mint előtte, hiszen a küzdelem elgondolkodtató példával szolgált mindazok számára, akik hasonló gázságot forgattak a fejükben. Ha azonban a támadó sikeres, akkor a természeti állapot instabillá válik, és elharapózik az az erőszakhullám, melynek megszüntetésére majdan megszületik az állam és a polgári kormányzat. Vizsgáljuk meg most azt a kérdést, hogy mitől bomlik fel a természeti állapot, illetve hogy hogyan válik az erőszak mindenkit fenyegető jelenséggé.

A természeti törvény értelmében a sértettnek joga van a megtorlásra, és ezen jog gyakorlásában a közösség támogathatja őt. A támadó félnek tehát, ahogy azt korábban megjegyeztem, komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy áldozatát ne csak kifossa, hanem el is pusztítsa, mert ezzel elejét veheti a bosszúnak. Ekkor a közösségnek kell helyre állítani az igazságosságot. Ám a természeti állapotban természetesen nincsen végrehajtói hatalom, ami ennek a feladatnak funkció szerint eleget tehetne, ezért az egyes emberek összefogására van szükség. Annál is inkább, mert talán nem alaptalan feltételezni, hogy a sikeres törvénysértőnek megnövekedett a vagyonán keresztül a hatalma is, és ebben az esetben (talán más emberek „megvesztegetésével”) sikeresebben meg tudja védeni magát a támadások ellen. Ezt figyelembe véve azonban felvetődik a kérdés, hogy vajon ki vállalja magára a bosszúállás feladatát, ha a teljes egyenlőségben élő közösségben ez éppen annyira feladata mindenkinek, mint amennyire senkinek sem feladata?

Érdeke fűződik-e vajon az egyes embereknek a bosszúállásra? Természetesen igen, hiszen mivel a sértett halott, vagyonát nem lehet neki visszaszolgáltatni, és ezért a bosszúálló tulajdonába kerül. Ebben az esetben már jobb kilátásokra vet fényt a racionális kalkuláció. Feltételezzük ugyanis, hogy a képességek továbbra is egyenlők (a korábbi törvénysértő vagyoni előnyt ellensúlyozza például a bosszúálló helyzeti előnye). Ekkor a harc várható hasznossága a támadó szempontjából:

⁸ Id. mű, 42. o.

⁹ Id. mű, 47. o.

$$EU = \int_0^1 (p \cdot 3u - \gamma) dp = 1,5 \cdot u - \Gamma,$$

ahol Γ a támadó várható tiszta vesztesége; hiszen a megtámadott vagyona ekkor már nem u , hanem $2u$, míg a támadóé továbbra is u . Ezért aztán ha feltesszük, hogy Γ kicsi, a támadó ebben az esetben nagy valószínűséggel jól jár. (Megjegyzendő, hogy ugyanebből következik, hogy a korábbi támadó számára nem racionális egy újabb támadás, hiszen ennek várható hasznossága számára $1,5 \cdot u - \mathcal{G}$ lenne, ami mindenképpen alulmúlja $2u$ nagyságú vagyonát. A hadiállapot elterjedését tehát nem a kezdeti törvénysértő okozza, hanem azok, akik bosszút esküdtek ellene.)

Továbbmenve: racionális-e, ha több ember összefogva támadja meg a törvénysértőt? Bár több résztvevő esetén csökkenteni lehet a harcból származó veszteségeket, az egy főre jutó elkobzott haszon értéke annál kisebb lesz, minél több a résztvevő. Az esélyek viszont nyilvánvalóan nem lehetnek egyenlők. Ha p immár azt a valószínűséget jelenti, amellyel a megtámadott egy támadó ellen nyer (hiszen így is értelmezhető), akkor n támadó ellen p^n valószínűséggel nyer, és a támadók sikerének valószínűsége $1 - p^n$. Ekkor (további részletezés nélkül) a támadók egy főre jutó várható haszna:

$$\begin{aligned} EU_i &= (1/n) \cdot \int_0^1 ((1-p^n) \cdot (2u + n \cdot u) - \lambda_i(n)) dp = (1/n) \cdot (n+2) \cdot (1 - 1/(n+1)) \cdot u - A_i(n) = \\ &= (n+2)/(n+1) \cdot u - A_i(n), \end{aligned}$$

ami minden n esetén nagyobb lehet, mint u , amennyiben több támadó esetén a veszteséget igen kicsire lehet leszorítani.

Ez a számítás tehát megerősített bennünket abban, hogy a törvénysértést igenis *érdemes* megtorolni, ám azt is láttuk, hogy a törvényt nem nagyon érdemes megsérteni. Bár maga a természeti állapot stabilnak tűnik, ha a természeti törvény sérül, akkor ez instabilitást okozhat a természeti állapotban élő emberek közösségében. De vajon meddig marad fenn az instabilitás, és igaz-e, hogy megfékezésének eszköze valóban csupán a polgári társadalom létrehozása lehet?

A közösség azon egyedeinek, akik részt vettek a kezdeti törvénysértő kifosztásában, vagyona u' lesz, ami n (és A_i) függvényében nagyobb, mint u , de kisebb, mint $2u$. Ezen embereket megtámadni tehát kevésbé kecsegtető opció, mint az első törvénysértőt (ráadásul ezt a tettet már a természeti törvény sem igazolja, hiszen ők jogosan jártak el). De még ha úgy is dönt valamely egyed vagy csoport, hogy mégis megfosztja az u' vagyonnal rendelkező egyedet a tulajdonától, a kifosztók vagyona ekkor u'' lesz, ami értelemszerűen kisebb, mint u' . És ez így megy tovább: a folyamat ahhoz vezet, hogy végül a közösség vagyoneloszlása ismét az egyenletes felé konvergál. Ha figyelembe vesszük, hogy minden egyes harc tiszta veszteséget von el a közösség összvagyonából, akkor a folyamat végeredménye egy olyan kvázi-egyenletes vagyoneloszlás lesz, ahol az egyedi vagyonok értéke, u^* kisebb lehet, mint az eredeti u . Azért csupán lehet, és nem biztos, hogy kisebb, mert a harcok során elpusztított egyedek vagyona az életben maradtak vagyonát gyarapítja, és ez nyilvánvalóan a veszteségekkel ellentétes folyamat. Mindenesetre végeredményben azt kell mondanunk, hogy a kezdeti instabilitás újabb stabil állapotot eredményez: amennyiben valakinek számottevően megugrik a vagyona, úgy ezt a vagyont támadók egy közössége feltehetőleg elkobozza és szétosztja, elsimítva ezzel a vagyoneloszlásban jelentkező fluktuációt. Ekkor pedig visszaáll a természeti állapot, és semmi szükség nincsen a polgári kormányzat létrehozására.

Összességében úgy látom tehát, hogy amennyiben az emberek annyira altruisták, amennyire az a természeti állapot fenntartásához szükségeltetik, annyiban a rend megbomlása nem indokolt, és nincs szükség a polgári kormányzatra. Amennyiben viszont az emberek annyira egoisták, amennyire a hadiállapot kitöréséből következtetni lehet, annyiban a természeti állapot mint stabil berendezkedés csak úgy képzelhető el, hogy közösségükben fluktuációk és az azokat elsimító ellenreakciók folytonos dialektikája jelenik meg, és amennyiben ez inkább nevezhető hadiállapotnak, mint természeti állapotnak (Locke fogalmai szerint), úgy – a hume-i elképzeléshez hasonlóan – a hadiállapotnak kell a kiindulási fázisnak lennie, aminek nem lehet más alternatívája, mint az állami berendezkedés. Ezért aztán nem látom azt, hogy a locke-i rendszer koherensen, ellentmondás nélkül tudna számot adni a társadalmi berendezkedésről és annak szükségességéről.